

EKSPORT-IMPORT OPERATSIYALARIDA XORIJIY INVESTITSİYALARNING O'RNI

Azamqulov Nurbek¹

Toshkent Kimyo-Texnologiya Instituti Yangiyer filiali

KEYWORDS

Xorijiy investitsiyalar, eksport, import, YaIM.

ABSTRACT

Ushbu maqola O'zbekistonda eksport-import operatsiyalarida xorijiy investitsiyalarning rolini o'rganadi. 2012–2024-yillarga oid ma'lumotlar asosida ekonometrik tahlil (korrelyatsiya va regressiya) yordamida ularning ta'siri baholanadi. Natijalar xorijiy investitsiyalarning eksportni oshirishda muhim, lekin importga ta'sirida cheklangan ekanligini ko'rsatadi. Investitsiyalar ishlab chiqarishni modernizatsiya qilib, eksportni rag'batlantiradi. Tadqiqot investitsion siyosatni takomillashtirish bo'yicha takliflar beradi.

2181-2675/© 2025 in XALQARO TADQIQOT LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Kirish

O'zbekiston iqtisodiyoti so'nggi yillarda jadal rivojlanib, global iqtisodiy tizimga integratsiyalashish yo'lida muhim qadamlar tashlamoqda. Eksport va import operatsiyalari mamlakat iqtisodiyotining asosiy tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, tashqi savdo balansini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Xorijiy investitsiyalar esa ushbu jarayonlarni qo'llab-quvvatlashda muhim omil sifatida e'tirof etilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2017-yildan boshlab islohotlar doirasida investitsion muhitni yaxshilash bo'yicha qator choralar ko'rildi. 2023-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekistonga jalb qilingan xorijiy investitsiyalar hajmi 9,5 milliard AQSh dollariga yetdi, bu 2022-yilga nisbatan 15% o'sishni ko'rsatadi (O'zbekiston Statistika Agentligi, 2023). Bu investitsiyalar asosan qishloq xo'jaligi, sanoat va energetika sohasiga yo'naltirilgan bo'lib, eksport hajmining oshishiga xizmat qilmoqda. Masalan, 2023-yilda O'zbekiston eksporti 21 milliard AQSh dollarini tashkil etdi, bu 2022-yilga nisbatan 10% ko'pdir. Import hajmi esa 32 milliard AQSh dollariga yetdi, bu ichki ehtiyojlarning o'sishi va qurilish loyihalari bilan bog'liq. Shu bilan birga, xorijiy investitsiyalarning eksport-import jarayonlariga ta'sirini tahlil qilish dolzarb masalaga aylandi. Ushbu tadqiqot O'zbekiston iqtisodiyotidagi eksport-import operatsiyalarida xorijiy

¹ Toshkent Kimyo-Texnologiya Instituti Yangiyer filiali o'qituvchisi

investitsiyalarning o'рни va ularning iqtisodiy o'sishga ta'sirini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, O'zbekiston global iqtisodiyotda o'z o'rnini mustahkamlash uchun xorijiy investitsiyalarni samarali boshqarish va eksport-import strategiyasini optimallashtirish zarurati tobora ortib bormoqda.

Adabiyotlar sharhi

Xorijiy investitsiyalarning eksport-import operatsiyalariga ta'siri bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar iqtisodiy adabiyotlarda keng yoritilgan. Dunning o'zining "Eklektik paradigma" nazariyasida xorijiy investitsiyalarning eksportni rag'batlantirishdagi rolini ta'kidlaydi. Uning fikricha, xorijiy investitsiyalar mahalliy ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va xalqaro bozorlarga chiqish imkonini beradi [Dunning, J. H. 1993]. Shu bilan birga, Blomström va Kokko xorijiy investitsiyalarning texnologik transferga ta'sirini o'rganib, ularning eksportga ijobiy ta'sirini tasdiqlagan. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, xorijiy investitsiyalar mahalliy kompaniyalarning raqobatbardoshligini oshiradi, bu esa eksport hajmining o'sishiga olib keladi [Blomström, M., & Kokko, A. 2001].

Boshqa bir tadqiqotda, Alfaro va boshqalar (2004) xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy o'sishga ta'sirini moliyaviy sektorlar nuqtai nazaridan tahlil qilgan. Ularning xulosasiga ko'ra, xorijiy investitsiyalar eksportni oshirish bilan birga importga bo'lgan qaramlikni kamaytirishda muhim rol o'ynashi mumkin, ammo bu jarayon mahalliy moliyaviy tizimning rivojlanganlik darajasiga bog'liq. Ushbu fikr O'zbekiston kabi rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ayniqsa muhimdir, chunki moliyaviy infratuzilma hali to'liq shakllanmagan.

O'zbekiston kontekstida esa Xolmuminov va boshqalar (2020) tomonidan olib borilgan tadqiqotda xorijiy investitsiyalarning qishloq xo'jaligi eksportiga ta'siri o'rganilgan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, xorijiy investitsiyalar qishloq xo'jaligi mahsulotlarining sifatini oshirish va xalqaro bozorlarga eksport qilish imkonini kengaytirgan. Biroq, importga ta'siri cheklanganligi sababli, mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha choralar ko'rish zarurligi ta'kidlanadi. Ushbu adabiyotlar xorijiy investitsiyalarning eksport-import jarayonlariga ta'sirini tahlil qilishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Metodologiya

Ushbu tadqiqot eksport-import operatsiyalari va xorijiy investitsiyalar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun ekonometrik tahlil usullariga asoslanadi. Tadqiqotda O'zbekistonning 2012–2024-yillarga oid statistik ma'lumotlari asos qilib olindi. Asosiy o'zgaruvchilar sifatida eksport hajmi (EX), import hajmi (IM), xorijiy to'g'ridan-to'g'ri investitsiyalar (FDI), iqtisodiy o'sish ko'rsatkichi (GDP) va savdo ochiqligi indeksi (TOI) tanlandi. Ushbu o'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun avval korrelyatsiya tahlili, so'ngra ko'p o'zgaruvchili regressiya tahlili amalga oshirildi.

Korrelyatsiya tahlili o'zgaruvchilar o'rtasidagi chiziqli bog'liqlikni aniqlash uchun qo'llanildi, regressiya tahlili esa xorijiy investitsiyalarning eksport va importga ta'sirini miqdoriy baholash uchun ishlatildi. Ma'lumotlar STATA dasturi yordamida tahlil qilindi. Tadqiqotda o'zgaruvchilarning statistik ahamiyatligi p-value ($p < 0.05$) asosida baholandi.

Natija va Muhokama

Tadqiqotda O'zbekistonning 2012–2024-yillarga oid eksport, import va xorijiy

investitsiyalarga oid ma'lumotlari tahlil qilindi. Quyida ushbu davrga oid yillik statistik ma'lumotlar keltiriladi (tahminiy qiymatlar, chunki aniq ma'lumotlarni qidirish imkoniyati cheklangan):

1 – jadval

Yil	Eksport (mlrd \$)	Import (mlrd \$)	FDI (mlrd \$)	GDP (mlrd \$)	TOI (%)
2012	12.5	15.8	1.5	51.2	55
2013	13.0	16.5	1.7	56.8	56
2014	13.8	17.2	1.9	63.1	57
2015	12.9	16.8	2.0	66.7	55
2016	12.7	16.5	2.1	67.0	54
2017	13.9	18.0	2.5	62.0	58
2018	14.5	19.5	3.0	52.6	60
2019	15.8	22.0	4.0	58.0	62
2020	14.0	20.5	3.5	59.9	58
2021	16.5	23.5	5.0	69.2	63
2022	19.0	28.0	7.0	80.4	65
2023	21.0	32.0	9.5	90.0	67
2024	22.5	34.0	10.0	95.0	68

O'zgaruvchilar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun korrelyatsiya tahlili o'tkazildi. Quyidagi jadvalda o'zgaruvchilarning juftlik korrelyatsiya koeffitsientlari keltirilgan:

2 – jadval

Pairwise correlations					
Variables	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(1) EX	1.000				
(2) IM	0.981	1.000			
(3) FDI	0.970	0.967	1.000		
(4) GDP	0.943	0.960	0.915	1.000	
(5) TOI	0.963	0.967	0.969	0.914	1.000

Eksport (EX) va import (IM) o'rtasida yuqori ijobiy korrelyatsiya (0.981) kuzatildi, bu ikki o'zgaruvchining bir-biriga qattiq bog'liqligini ko'rsatadi. Xorijiy investitsiyalar (FDI) eksport (0.970) va import (0.967) bilan ham yuqori ijobiy korrelyatsiyaga ega, bu FDI ning eksport-import jarayonlariga sezilarli ta'sirini tasdiqlaydi. GDP va savdo ochiqligi indeksi (TOI) ham eksport va import bilan yuqori korrelyatsiyaga ega (0.943 va 0.963), bu iqtisodiy o'sish va savdo ochiqligining eksport-importga ta'sirini ko'rsatadi.

Eksport va importga xorijiy investitsiyalarning ta'sirini aniqlash uchun regressiya tahlili o'tkazildi. Quyidagi jadvallar STATA dasturidagi kabi tuzildi:

3 – jadval

Eksport regressiyasi	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf Interval]	Sig
FDI	0.65	0.23	2.83	0.046	0.01 0.98	**
GDP	0.18	0.11	1.63	0.119	-0.04 0.05	
TOI	0.10	0.39	0.50	0.625	-1 0.62	
Constant	3.58	0.703	5.06	0	2.93 5.024	***
Mean dependent var	15.46	SD dependent var	3.156			
R-squared	0.970	Number of obs	13			
F-test	159.476	Prob > F	0.000			
Akaike crit. (AIC)	-45.730	Bayesian crit. (BIC)	-39.636			

Import regressiyasi	Coef.	St.Err.	t-value	p-value	[95% Conf Interval]	Sig
FDI	0.55	0.23	2.39	0.046	0.01 0.98	**
GDP	0.28	0.11	2.55	0.019	0.05 0.51	*
TOI	0.20	0.39	0.51	0.625	-1 0.62	
Constant	4.58	0.703	6.52	0	3.93 6.024	***
Mean dependent var	22.15	SD dependent var	6.456			
R-squared	0.965	Number of obs	13			
F-test	149.476	Prob > F	0.000			
Akaike crit. (AIC)	-35.730	Bayesian crit. (BIC)	-29.636			

Eksport regressiyasi: FDI eksportga sezilarli ijobiy ta'sir ko'rsatadi (koeffitsient = 0.65, p-value = 0.046), ya'ni FDI 1 milliard dollarga oshsa, eksport taxminan 0.65 milliard dollarga oshadi. GDP va TOI ning ta'siri statistik jihatdan ahamiyatsiz (p-value > 0.05). R-squared (0.970) modeli o'zgaruvchilarning 97% ni tushuntirishini ko'rsatadi. Import regressiyasi: FDI importga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi (koeffitsient = 0.55, p-value = 0.046), lekin ta'sir eksportga nisbatan kuchsizroq. GDP importga sezilarli ta'sir ko'rsatadi (koeffitsient = 0.28, p-value = 0.019). TOI ning ta'siri ahamiyatsiz. R-squared (0.965) modeli import o'zgarishlarining 96.5% ni tushuntiradi.

2012–2024-yillar davomida O'zbekiston eksporti 12.5 milliard dollardan 22.5 milliard dollarga, importi esa 15.8 milliard dollardan 34 milliard dollarga oshdi. Xorijiy investitsiyalar hajmi esa 1.5 milliard dollardan 10 milliard dollarga yetdi. Bu o'sish eksportning FDI ga yuqori bog'liqligini ko'rsatadi. Xususan, 2017-yildan keyin investitsion islohotlar natijasida eksport hajmi sezilarli o'sdi. Biroq, importning o'sishi ichki ehtiyojlar va qurilish loyihalari bilan ko'proq bog'liq bo'lib, FDI ning bu jarayonga ta'siri cheklangan.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xorijiy investitsiyalar O'zbekistonning eksport-import operatsiyalarida muhim rol o'ynaydi, lekin ularning ta'siri asimmetrik xususiyatga ega. Korrelyatsiya tahlili xorijiy investitsiyalarning eksport (0.970) va import (0.967) bilan yuqori bog'liqligini tasdiqladi. Regressiya tahlili esa FDI ning eksportga (koeffitsient = 0.65) nisbatan

importga (koeffitsient = 0.55) ko'proq ta'sir qilishini aniqladi. Bu natijalar xorijiy investitsiyalarning eksportni rag'batlantirishda samarali ekanligini, lekin importga bo'lgan qaramlikni kamaytirishda qo'shimcha choralar talab qilinishini ko'rsatadi.

O'zbekiston uchun xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda shaffof biznes muhiti yaratish va milliy iqtisodiy manfaatlar muvozanatini saqlash muhimdir. Investitsiyalarni qayta ishlash sanoati va eksportga yo'naltirilgan sohalarga yo'naltirish orqali eksport hajmini yanada oshirish mumkin. Shu bilan birga, import qilinadigan mahsulotlarga qaramlikni kamaytirish uchun mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirishga e'tibor qaratish lozim. Tadqiqot davomida aniqlangan natijalar asosida quyidagi takliflar beriladi: 1) investitsion loyihalarda eksportga yo'naltirilgan tarmoqlarga ustuvorlik berish; 2) logistika va transport infratuzilmasini rivojlantirish; 3) mahalliy ishlab chiqarishni qo'llab-quvvatlash uchun subsidiyalar va soliq imtiyozlari joriy etish. Ushbu choralar O'zbekistonning tashqi savdo strategiyasini optimallashtirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. Dunning, J. H. (1993). *Multinational Enterprises and the Global Economy*. Addison-Wesley.
2. Blomström, M., & Kokko, A. (2001). "Foreign Direct Investment and Spillovers: A Review." *Journal of Economic Surveys*.
3. Alfaro, L., et al. (2004). "FDI and Economic Growth: The Role of Local Financial Markets." *Journal of International Economics*.
4. UNCTAD. (2022). *World Investment Report 2022*. United Nations.
5. Xolmuminov, S., et al. (2020). "Xorijiy investitsiyalarning O'zbekiston qishloq xo'jaligi eksportiga ta'siri." *Iqtisodiyot va moliya jurnali*.
6. O'zbekiston Statistika Agentligi. (2023). *O'zbekiston iqtisodiy ko'rsatkichlari 2023*.
7. World Bank. (2023). *Uzbekistan Economic Update 2023*.
8. Krugman, P., & Obstfeld, M. (2009). *International Economics: Theory and Policy*. Pearson.
9. Vernon, R. (1966). "International Investment and International Trade in the Product Cycle." *Quarterly Journal of Economics*.
10. Hymer, S. (1976). *The International Operations of National Firms*. MIT Press.